

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МЕЛЬНИК Юлія Олегівна

УДК 65.011:334.716:664.8

УПРАВЛІННЯ ЕФЕКТИВНІСТЮ ВИРОБНИЦТВА НА ПІДПРИЄМСТВАХ З
ПЕРЕРОБКИ ПЛОДООВОЧЕВОЇ ПРОДУКЦІЇ

Спеціальність 08.00.04 — економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Тернопіль — 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Тернопільському національному економічному університеті Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник кандидат економічних наук, доцент
Хопчан Марія Іванівна,
Тернопільський національний економічний
університет, доцент кафедри економіки
підприємств і корпорацій

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Мостенська Тетяна Леонідівна,
Національний університет харчових
технологій, декан факультету
економіки і менеджменту

кандидат економічних наук,
Меліх Олена Олександрівна,
Одеська національна академія
харчових технологій, доцент кафедри
економіки промисловості

Захист відбудеться 19 червня 2008 року о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.082.03 Тернопільського національного економічного університету за адресою: 46020 м. Тернопіль, вул. Львівська, 11, корпус 11, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Тернопільського національного економічного університету за адресою: 46020 м. Тернопіль, майдан Перемоги, 3.

Автореферат розісланий "16" травня 2008 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат економічних наук, доцент

М. П. Шаварина

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасний стан економіки України потребує зосередження більшої уваги науковців на діяльності підприємств харчової промисловості, які виробляють продукцію першої необхідності, формують значну частку експорту, забезпечують зайнятість населення. Зростання виробництва вітчизняних продуктів харчування, у тому числі й плодоовочеконсервних, із власної сировини в обсягах, здатних задовольнити потреби населення, є передумовою для створення продовольчої незалежності країни. Підприємства з переробки плодоовочевої сировини працюють не на повну потужність, про що свідчать зниження частки прибуткових підприємств та падіння обсягів виробництва продукції.

Головна проблема для переробних підприємств усіх форм власності полягає в їхньому виживанні у складному конкурентному середовищі, що є можливим лише за умови забезпечення ефективної роботи. Завоювання й утримання конкурентних позицій водночас потребує обґрунтування нових підходів до вдосконалення механізму управління ефективністю виробництва.

Практика діяльності підприємств з переробки плодоовочевої продукції засвідчила, що на багатьох з них система управління ефективністю виробництва або відсутня, або потребує подальшого вдосконалення і розвитку, розробки нових методичних підходів, які дали би змогу на всіх ієрархічних рівнях орієнтувати її на досягнення високих кінцевих результатів.

У працях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, економістів та практиків у різних аспектах висвітлено цю тему. Проблема підвищення ефективності виробництва була і залишається в центрі уваги дослідження таких вчених, як Л. І. Абалкін, А. А. Барсов, І. І. Іщенко, І. Я. Кац, А. Є. Когут, В. Т. Лановий, Р. М. Петухов, В. А. Подсолонко, В. М. Рибін, В. І. Тарасевич, С. П. Терещенко, Т. С. Хачатуров. Проте з огляду на зміни, пов'язані з демократизацією і переходом до ринкових умов господарювання, деякі погляди науковців на управління ефективністю виробництва є застарілими й потребують перегляду. На сучасному етапі цими питаннями займаються такі дослідники, як С. Богачов, Н. Вавилов, О. Вакульчик, С. Василик, Н. Волостнов, В. Я. Горфінкель, Л. Драгун, О. О. Меліх, Т. Л. Мостенська, С. Ф. Покропивний, Н. В. Поліщук, Ю. Фокін, М. І. Хопчан, А. Шафронов, К. Адамс, Е. Дж. Долан, Р. С. Каплан, М. Кеннерлі, Д. Ліндсей, Е. Нілі, Д. П. Нортон, Д. С. Сінк, П. Хейне.

Всебічне вивчення економічної літератури й аналіз функціонування діючих підприємств показали, що існує чимало не вирішених проблем в управлінні ефективністю виробництва: нечітке визначення функцій, їхнього взаємозв'язку та розподілу між виконавцями на різних рівнях управління і призначення відповідальних осіб; недостатність об'єктивних методичних рекомендацій з його удосконалення.

Таким чином, недостатня обґрунтованість вищеназваних питань зумовила необхідність подальших досліджень у цій сфері та вибір теми дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до науково-дослідної теми кафедри економіки підприємств і корпорацій Тернопільського національного економічного університету "Обґрунтування шляхів підвищення ефективності функціонування підприємств при переході до ринку" (державний реєстраційний номер 0102U002562), у межах якої автором розроблено систему оцінювання показників ефективності функціонування підприємства в умовах ринку.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретико-методичних засад та розробка рекомендацій щодо вдосконалення управління ефективністю виробництва на підприємствах з переробки плодоовочевої продукції.

Для досягнення мети в дисертації визначено і вирішено такі завдання:

— обґрунтувати теоретичні аспекти ефективності виробництва в ринкових умовах господарювання;

— розробити теоретико-методичні положення формування системи управління ефективністю виробництва з позиції комплексного підходу та охарактеризувати її елементи;

- розвинути систему показників оцінювання ефективності виробництва;
- провести аналіз взаємозв'язків підприємства і зацікавлених сторін з метою оцінювання нефінансових показників ефективності виробництва плодоовочеконсервних підприємств;

- розробити напрямки покращення дієвості планування підвищення ефективності виробництва з урахуванням особливостей функціонування підприємств з переробки плодоовочевої продукції у вигляді план-карти;

- обґрунтувати доцільність оцінювання ефективності планування у практичній діяльності підприємств;

- розробити модель оптимізації виробничих витрат підприємств з переробки плодоовочевої продукції з метою підвищення ефективності виробництва.

Об'єктом дослідження є процес управління ефективністю виробництва підприємств з переробки плодоовочевої продукції.

Предмет дослідження – теоретичні та практичні засади управління ефективністю виробництва на підприємствах плодоовочеконсервної галузі.

Методи дослідження. Теоретичною і методологічною основою дисертаційної роботи є фундаментальні положення економічної науки у сфері управління підприємствами, розроблені у працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених-економістів. У процесі дослідження використано методи логічного узагальнення, які дали змогу досягти послідовності у викладенні положень наукової роботи. Так, при вивченні існуючих підходів щодо ефективності виробництва використано метод синтезу для формування основних положень теорії ефективності (розділ 1, підрозділ 1.1) та складових системи управління ефективністю (розділ 1, підрозділ 1.2); при проведенні аналізу ефективності виробництва – індуктивний метод як логічний шлях руху від часткового до загального, тобто від часткових показників ефективності виробництва до узагальнюючих (розділ 2, підрозділ 2.2); методи економічного аналізу, а саме: логарифмічний, балансовий і метод ланцюгових підстановок – допомогли об'єктивно відобразити рівень ефективності використання виробничих ресурсів підприємств та ефективності виробництва загалом (розділ 2, підрозділ 2.2); метод експертного опитування для оцінювання ефективності планування (розділ 3, підрозділ 3.1); методи економіко-математичного моделювання, зокрема, задача оптимізації витрат виробництва, що забезпечує підвищення ефективності виробництва підприємств з переробки плодоовочевої продукції (розділ 3, підрозділ 3.2).

Інформаційною базою дослідження є дані Державного комітету статистики України, Головного управління статистики у Тернопільській області, фінансова звітність досліджуваних підприємств.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному обґрунтуванні теоретичних та прикладних засад управління ефективністю виробництва. Основні положення дисертації, що визначають її наукову новизну, полягають у такому:

вперше:

- запропоновано комплексний підхід до управління ефективністю виробництва на підприємстві, який, на відміну від існуючих, що ґрунтуються на врахуванні функцій управління, має охоплювати часовий, структурний, мотиваційний, технологічний і ресурсний напрямки;

- розроблено підхід до оцінювання ефективності планування, за основу якого взято використання експертного методу, що передбачає: розробку анкети за розділами плану підвищення ефективності виробництва підприємств; вибір і обґрунтування критеріїв оцінювання; розрахунок коефіцієнта ефективності планування. Відмінність цього підходу полягає у тому, що він дає змогу встановити взаємозалежність ефективності планування та кінцевих результатів діяльності підприємства;

удосконалено:

- теоретичний підхід до трактування поняття "ефективність виробництва" в ринкових

умовах господарювання, відповідно до якого це економічна категорія, в якій знаходять своє відображення позитивні кінцеві результати діяльності окремої одиниці господарювання в розрахунку на обсяг застосовуваних і споживаних ресурсів за умов оптимального їхнього використання та вільного формування цін на сировину і готову продукцію. У раніше запропонованих визначеннях ефективності виробництва не відображено ринковий ціновий механізм;

– порядок визначення інтегрального показника ефективності виробництва. На відміну від раніше розроблених, ця модель базується на введенні в розрахунок показника ефективності використання інформаційних ресурсів;

– економіко-математичну модель зростання ефективності виробництва на основі оптимізації витрат на виробництво продукції підприємств з переробки плодоовочевої продукції щодо врахування динаміки попиту та цін на сировину;

дістало подальший розвиток:

– модель "призма ефективності", що використовується для аналізу взаємозв'язків підприємства і зацікавлених сторін з метою оцінювання нефінансових показників ефективності виробництва підприємств з переробки плодоовочевої продукції;

– формування план-карти на основі комерційних і некомерційних показників як інструменту, що дає змогу забезпечити дієвість планування підвищення ефективності виробництва підприємств з переробки плодоовочевої продукції.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні висновки та практичні рекомендації, подані у дисертаційному дослідженні, мають прикладний характер і можуть використовуватись у практичній діяльності підприємств. Реалізація розробленої моделі зростання ефективності виробництва на основі оптимізації витрат на виробництво продукції дає змогу підвищувати ефективність функціонування підприємств з переробки плодоовочевої продукції.

Основні результати дослідження використано для підвищення ефективності виробництва шляхом впровадження економіко-математичної моделі оптимізації виробничих витрат з урахуванням сезонних коливань попиту та цін на сировину стратегічних видів продукції на ТЗОВ "Агрофуд" (довідка № 233 від 09.11.2006 р.), а також взято до уваги підхід до оцінювання ефективності планування й побудови план-карти комерційних і некомерційних показників ефективності виробництва у процесі планування Велико-Бірківського заводу продтоварів (довідка № 232 від 15.05.2007 р.).

Сформульовані та обґрунтовані у дисертаційній роботі положення й рекомендації використовуються у навчальному процесі Тернопільського національного економічного університету при викладанні дисциплін "Економіка підприємства" та "Управління ефективністю фірми" (довідка № 126-06/2026 від 11.12.2006 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є завершеною роботою, в якій застосовано науковий підхід і подано практичні рекомендації щодо вдосконалення управління ефективністю виробництва. Наукові розробки і висновки, наведені у дисертації, отримані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні положення й висновки дисертаційної роботи були викладені у доповідях і отримали позитивну оцінку на науково-практичній конференції "Стратегія розвитку вітчизняних підприємств" (м. Тернопіль, 2003 р.), II Всеукраїнській науково-практичній конференції "Економіка підприємства: проблеми теорії та практики" (м. Дніпропетровськ, 2004 р.), II Міжнародній науковій конференції "Розвиток підприємницької діяльності в Україні: історія та сьогодення" (м. Тернопіль, 2004 р.), науково-практичній конференції "Розвиток економіки в трансформаційний період: глобальний та національний аспекти" (м. Запоріжжя, 2005 р.), наукових конференціях професорсько-викладацького складу, докторантів, аспірантів, здобувачів наукових ступенів "Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в постстабілізаційний період" (м. Тернопіль, 2005 та 2006 рр.), наукових семінарах кафедри

економіки підприємств і корпорацій Тернопільського національного економічного університету. Наукове та практичне значення дослідження підтверджено відповідними довідками й актами про апробацію і впровадження результатів науково-дослідної роботи (№ 126-02/541 від 22.03.2006 р., № 126-06/726 від 19.04.2006 р.).

Публікації. За темою дослідження видано 10 наукових праць, з них 6 статей у фахових виданнях, 4 – у матеріалах і тезах конференцій. Загальний обсяг публікацій – 2,51 д. а., з яких усі належать особисто авторові.

Структура і обсяг роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів та висновків загальним обсягом 178 сторінок основного тексту, списку використаних джерел з 205 найменувань. Дисертація містить 16 рисунків, 29 таблиць, що займають 19 повних аркушів, 11 додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі "**Теоретико-методичні аспекти управління ефективністю виробництва**" розглянуто економічну сутність ефективності виробництва, складові системи управління нею і систему показників оцінювання ефективності виробництва.

Розкрито економічний зміст поняття "ефективність виробництва" за трьома підходами: ресурсним, що передбачає визначення ефективності виробництва через співвідношення результату виробництва із застосовуваними виробничими ресурсами; витратним – через відношення результату виробництва до поточних виробничих витрат; витратно-ресурсним – через співвідношення результату із застосовуваними і споживаними ресурсами. На основі систематизації та поглиблення вивчення понятійного апарату теорії ефективності в дисертації сформульовано визначення ефективності виробництва як економічної категорії, яке максимально відповідає ринковим умовам. Уточнено поняття критерію ефективності виробництва, що обумовлюється цілями функціонування підприємства й визначається як максимізація співвідношення між одержаним ефектом і витратами ресурсів або мінімізація цих витрат для одержання заданого ефекту.

У дисертації різнобічно розглянуто управління ефективністю виробництва як процес і систему. Детальне аналітичне дослідження праць вчених-економістів дало змогу зробити висновок, що управління ефективністю виробництва – це частина загального процесу управління, тому йому властиві такі самі функції, методи й стилі управління. Узагальнено визначення системи управління ефективністю виробництва через синтез таких складових, як завдання, методи, засоби та функції, які є взаємозалежними, взаємо-узгодженими і взаємопов'язаними та спрямованими на забезпечення зростання ефективності виробництва.

Розуміння системи управління ефективністю виробництва в наукових джерелах зводиться до функціонального підходу, суть якого полягає у використанні функцій управління. Доведено, що такий підхід є дещо обмеженим, оскільки управлінські дії мають інтегральний характер, тобто вони поєднують в єдине ціле всі аспекти діяльності, у тому числі й виробничі, організаційно-технологічні, часові та просторові. З огляду на це, запропоновано здійснювати управління ефективністю виробництва комплексно за такими напрямками: функціональним, часовим, структурним, технологічним, ресурсним і мотиваційним (рис. 1).

Рис. 1. Напрямки управління ефективністю виробництва.

Пропозиція комплексного підходу не суперечить тому, що основу управління становлять дієві й економічні процеси планування, організації, координації, мотивації і контролю, які є частиною системи управління ефективністю. Всі функції управління використовуються у конкретний період часу, в конкретному місці, за певним видом ресурсу і мають стимулюючий характер. На основі аналізу цих функцій у контексті їхнього

взаємозв'язку з ефективністю виробництва узагальнено, що вони не тільки є елементами, які можуть реалізовуватись самостійно, а й взаємозумовлюють і доповнюють одна одну, утворюючи цикл управління ефективністю виробництва.

Встановлено, що передумовою дієвого управління ефективністю виробництва є її вимірювання, що має вирішальне значення у контексті здійснення управлінських впливів та прийняття рішень, спрямованих на підвищення ефективності виробництва. У дисертації уточнено і згруповано принципи й вимоги до системи вимірювання ефективності виробництва. Вивчено зарубіжний досвід щодо оцінювання ефективності виробництва на прикладі системи, запропонованої корпорацією "Дюпон", збалансованої системи показників, яку розробили професори Гарвардського університету Р. Каплан і Д. Нортон, та моделі "призма ефективності", яку запропонували учасники Центру ефективності бізнесу у Великобританії. Акцентовано увагу на необхідності формування та оцінювання системи нефінансових показників, зокрема для підприємств з переробки плодоовочевої продукції.

У вітчизняній практиці оцінювання ефективності виробництва, як правило, здійснюється за системою узагальнюючих і часткових показників, що відображають витратний і ресурсний підходи. Часткові показники характеризують ефективність використання основних фондів, матеріальних, трудових та фінансових ресурсів. Однак систему часткових показників доцільно доповнити оцінюванням рівня використання інформаційних ресурсів, тому в дисертаційному дослідженні розроблено показник ефективності їхнього використання за такою формулою:

$$K_4 = \frac{E_{n-x}}{IK}, \quad (1)$$

де E_{n-x} – ефект від застосування ноу-хау; IK – обсяг коштів, інвестованих в інформаційні ресурси, грн.

Ефектом від застосування ноу-хау у сфері управління доцільно вважати скорочення витрат часу на різні управлінські операції, що зумовить зростання продуктивності праці відповідної категорії персоналу.

В оцінюванні ефективності виробництва саме доцільність і проблематика емпіричної побудови інтегрального показника ефективності виробництва найчастіше викликають дискусії серед економістів. Проте не можна не зважати на об'єктивність та необхідність існування такого показника, до того ж потрібно визнати доцільність його практичного застосування. На основі аналізу існуючих інтегральних показників ефективності виробництва запропоновано видозмінену формулу визначення рівня ефективності виробництва за ресурсно-витратним підходом, що включає інформаційні ресурси.

У другому розділі "**Аналіз управління ефективністю виробництва**" здійснено оцінювання стану і тенденцій розвитку плодоовочеконсервної галузі й аналіз ефективності виробництва підприємств з переробки плодоовочевої продукції за системою фінансових та нефінансових показників.

Аналіз стану плодоовочеконсервної галузі України загалом і Тернопільської області зокрема показав, що ринок плодоовочеконсервної продукції розвивається динамічно, щороку нарощуючи обсяги виробництва, але темпи його зростання є нестабільними. Так, індекси обсягу продукції з переробки овочів та фруктів по Україні у відсотках до попереднього року становлять: у 2002 р. – 122,5%, у 2003 р. – 139,3%, у 2004 р. – 120,3%, у 2005 р. – 129,8% і у 2006 р. – 111,8%.

За даними Держкомстату України, згідно з новою номенклатурою промислової плодоовочевої консервації обсяги виробництва консервів за певними видами в Україні та у Тернопільській області зростають (див. табл. 1).

Таблиця 1

Виробництво консервної продукції, тис. т

Назва показника	2004 р.	2005 р.		2006 р.	
	тис. т	тис. т	% до попер. року	тис. т	% до попер. року
Соки фруктові та овочеві, нектари:					
– в Україні	473,00	672,00	142,07	744,00	110,71
– у Тернопільській області	6,89	9,79	142,11	6,70	68,44
Овочі консервовані натуральні:					
– в Україні	102,00	150,00	147,06	158,00	105,33
– у Тернопільській області	0,91	3,97	436,85	2,61	65,70
Джеми, желе фруктові, пюре та пасти фруктові чи горіхові:					
– в Україні	61,20	93,90	153,43	80,50	85,73
– у Тернопільській області	1,15	0,31	26,63	0,29	97,71

Аналіз даних табл. 1 по Тернопільській області показав, що пріоритетним є виробництво таких видів консервів: соки і нектари та овочі консервовані натуральні. Ця тенденція зумовлена специфікою рослинництва регіону. Водночас виробництво консервів солодкої групи щороку скорочується, оскільки зростання цін на сировину робить їхній випуск низькорентабельним.

У дисертаційному дослідженні визначено особливості функціонування підприємств з переробки плодоовочевої продукції із сезонним типом виробництва. Характерними рисами цих підприємств є: неповне і непостійне завантаження протягом року виробничих потужностей, великий розмір амортизаційних відрахувань на одиницю продукції, високі загально-господарські витрати, сповільненість оборотності оборотних коштів, низька середньорічна продуктивність праці при високій плинності кадрів, неоднорідність використовуваної сировини та її якості, підвищений вантажообіг і високі транспортні витрати підприємства. Перелічені особливості відображають аспекти діяльності досліджуваних підприємств, які найбільше залежать від сезонності виробництва. Зокрема, це: застосування виробничих потужностей, фінансова стійкість, рівень використання робочої сили та сировинне забезпечення. Вивчення специфіки функціонування підприємств з переробки плодоовочевої продукції дало змогу розробити систему заходів для пом'якшення впливу сезонності на ефективність виробництва (рис. 2).

Реалізація заходів для пом'якшення впливу сезонності зумовлює необхідність здійснення планування, організації, аналізу і контролю, у чому виявляється їхній взаємозв'язок з функціями управління ефективністю виробництва.

У дисертації проведено комплексне оцінювання рівня ефективності виробництва за системою узагальнюючих і часткових показників. За підсумками аналізу зроблено висновок, що сезонний характер виробництва впливає на всі часткові показники ефективності. Так, незначна тривалість виробничого циклу і неповне завантаження виробничих потужностей є причинами зниження фондівддачі та призводять до високої плинності кадрів і спаду продуктивності праці, а значна тривалість обороту оборотних коштів потребує додаткового їхнього залучення. Покращення цих показників дає змогу збільшити обсяги виробництва консервної продукції, що спостерігається на ТОВ "Янке Україна", ТОВ "Агрофуд", ПП "Харчовик", ТОВ "Сім-Сім".

Здійснені розрахунки показали, що на тих заводах, де спостерігалось неефективне використання виробничих ресурсів (Великобірківський завод продтоварів, ПП "Продпроект",

ТОВ "Екотехнологія"), рентабельність не висока і виявилась тенденція до зниження її рівня. Витрати на 1 грн. продукції наближаються до одиниці. Водночас про високу матеріаломісткість свідчить частка матеріальних витрат у структурі собівартості продукції, яка коливається на діючих підприємствах від 56% до 92%. Це призводить до високої витратомісткості виробництва й зумовлює необхідність оптимізації витрат.

Виникнення тенденції до зниження рівня узагальнюючих показників по роках значною мірою зумовлене недосконалістю управлінських процесів. Передусім йдеться про недоліки у плануванні, нечіткість визначення завдань, термінів, виконавців та ін.

Застосування концепції "призма ефективності" дало змогу змодельовати виробничо-господарську діяльність підприємства з переробки плодоовочевої продукції щодо побудови вигідних взаємовідносин із зацікавленими сторонами з метою виявлення нефінансових показників, що забезпечують підвищення ефективності виробництва. До зацікавлених сторін належать суб'єкти, які перебувають у безпосередньому контакті з підприємством: постачальники, посередники, державні регулятивні органи, споживачі, інвестори, працівники, власники-акціонери.

Визначення внеску, вимог та потреб зацікавлених сторін і є тими нефінансовими показниками, які сприятимуть забезпеченню стабільності взаємозв'язків. Так, для прикладу, при аналізі співпраці з клієнтами підприємств з переробки плодоовочевої продукції виявлено такі основні показники, серед яких: швидка реакція на запити споживачів, якісна продукція, низькі ціни, що можуть забезпечити отримання прибутку, наявність широкого асортименту продукції, умови оплати й обмін інформацією. Подано графічний розв'язок задачі підвищення ефективності виробництва.

Рис. 2. Система заходів для пом'якшення впливу сезонності на ефективність виробництва за основними аспектами діяльності підприємств з переробки плодоовочевої продукції.

У третьому розділі **"Удосконалення управління ефективністю виробництва як засіб досягнення підприємством конкурентного рівня"** запропоновано вдосконалити управління ефективністю виробництва на основі таких визначальних елементів, як планування та моделювання.

Планування ефективності виробництва розглядається як логічна послідовність етапів. Введено поняття планового критерію як цілі, що ставить перед собою підприємство для забезпечення зростання ефективності функціонування. Це зумовило розробку системи комерційних і некомерційних показників плодоовочеконсервного виробництва. Із сукупності комерційних показників виділено: виробничу програму – випуск високоякісних продуктів в асортименті і кількості, потрібній споживачеві й підтримуваній платоспроможним попитом; підвищення рентабельності виробництва; покращення рівня платоспроможності підприємства, скорочення терміну оборотності оборотних коштів; завоювання нових позицій на ринку та зміцнення існуючих, збільшення частки на ринку серед виробників консервної продукції. До системи некомерційних показників зараховано: забезпечення випуску продукції у зручній для використання тарі з привабливою етикеткою й упаковкою; гарантію стабільної роботи працівників, навіть у міжсезонний період, забезпечення належних умов праці; вдосконалення мотиваційного механізму, надання можливостей для професійного зростання. Складено план-карту показників з розподілом за конкретними цілями та поточним контролем, що пропонується як один з інструментів забезпечення розробки плану підвищення ефективності виробництва підприємств з переробки плодоовочевої продукції.

У дисертації розроблено підхід до оцінювання ефективності планування. З допомогою експертного методу здійснено аналіз заходів за кожним розділом плану підвищення ефективності виробництва шляхом оцінювання відповідно до обґрунтованих у дисертаційній роботі критеріїв: "періодичність планування", "термін виконання", "визначення виконавців і відповідальних осіб" та "ступінь охоплення кількісних і якісних показників".

Для оцінювання результатів, отриманих під час вивчення планових процесів, запропоновано скористатися коефіцієнтом ефективності планування K_{en} , який розраховується за формулою:

$$K_{en} = \frac{\sum_{l=1}^a \sum_{j=1}^m \sum_{i=1}^n C_{ij}}{B_{\max} \times \sum_{l=1}^a \sum_{i=1}^n m_i} \rightarrow 1, \quad (2)$$

де K_{en} – коефіцієнт ефективності планування; a – кількість критеріїв, за якими оцінюється кожний розділ плану, $a = 4$; $l = 1, \dots, a$; n – кількість розділів плану, за яким здійснюється оцінювання, $n = 22$; $i = 1, \dots, n$; m – кількість експертів, які взяли участь в оцінюванні, $m = 10$; $j = 1, \dots, m$; m_i – кількість експертів, які оцінили i -ий розділ плану; C_{ij} – експертна оцінка, яку поставив j -ий експерт за i -ий розділ плану; B_{\max} – максимально можлива експертна оцінка (10 за десятибальною шкалою).

Значення розглянутого коефіцієнта перебуває в діапазоні від 0 до 1 і має прямувати до 1, оскільки сума експертних оцінок за кожним критерієм не може перевищувати максимально можливу оцінку, помножену на кількість розділів плану, а їхнє співвідношення буває лише меншим або рівним 1.

Дослідження планових процесів на окремих підприємствах, серед яких ПП "Продпроект", Великобірківський завод продтоварів і ТОВ "Екотехнологія", показало, що планування є неефективним, оскільки згідно з проведеними розрахунками коефіцієнт ефективності планування на них становить відповідно 0,34, 0,50 та 0,41. Значення цього коефіцієнта, що лежить у межах від 0,68 до 0,82, вказує на високу ефективність планування (на ПП "Харчовик" – 0,68; ТОВ "Сім-Сім" – 0,73; ТОВ "Янке Україна" – 0,77; ТОВ "Агрофуд" – 0,82). Так, при підвищенні коефіцієнта ефективності планування зростають результативні показники діяльності підприємств (див. табл. 2). Це підтверджує необхідність організації процесу розробки тактичних і стратегічних планів підвищення ефективності виробництва на відповідному рівні.

Таблиця 2

Взаємозв'язок коефіцієнта ефективності планування та узагальнюючих показників ефективності виробництва

Назва підприємства	Коефіцієнт ефективності планування	Середнє значення узагальнюючих показників ефективності виробництва		
		Рентабельність виробництва, %	Витрати на 1 грн. реалізованої продукції, грн.	Прибуток на 1 грн. загальних витрат, грн.
ТОВ "Сім-Сім"	0,73	5,83	0,966	0,018
ТОВ "Агрофуд"	0,82	21,44	0,466	0,557
ТОВ "Янке Україна"	0,77	5,84	0,899	0,051
ПП "Харчовик"	0,68	1,38	0,827	0,006
ТОВ "Наша марка"	0,59	-0,83	1,106	0,062
ТОВ "Екотехнологія"	0,41	-11,71	1,431	-0,290

ПП "Продпроект"	0,34	-53,59	15,186	-0,738
Великобірківський завод продтоварів	0,50	-1,47	1,168	-0,089

Значний обсяг виробничих витрат, пов'язаних із нерівномірністю завантаження технологічного обладнання, вказує на витратомісткість плодоовочеконсервного виробництва. Це зумовлює пошук шляхів оптимізації структури виробництва. Задачі оптимізації витрат на виробництво продукції підприємств з переробки плодоовочевої продукції переважно формалізують у вигляді задач лінійного програмування, в яких цільовою функцією є мінімум сумарних витрат за структурою виробництва чи максимум прибутку за умови повного (раціонального) використання ресурсів.

Застосування традиційної задачі оптимізації виробничих витрат для підприємств з переробки плодоовочевої сировини є недоцільним, оскільки вона містить недоліки, пов'язані зі специфікою сезонного виробництва, а саме: стандартна модель оптимізації витрат не враховує динаміку як ринку сировини, так і попиту; обмеження не дають змоги брати до уваги сезонне коливання цін при виробництві консервованої продукції і розрахувати оптимальну структуру виробництва на будь-який період; з допомогою моделі не можна знайти рішення, що забезпечує рівномірне завантаження технологічного обладнання. Для усунення вказаних недоліків запропоновано модифікувати оптимізаційну модель виробничих витрат у таких напрямках: врахування динаміки прогнозованого попиту на консервовану продукцію та сезонних коливань цін на сировину; зменшення сезонних обмежень на виробництво певних видів продукції підприємства з одночасним урахуванням додаткових витрат на тривале зберігання відповідних видів сировини. За цих умов економіко-математична модель матиме вигляд (3–6). Цільова функція:

$$\sum_{i=1}^N c_i(t_1, t_2) \cdot x_i(t_1, t_2) - \left(\sum_{i=1}^N a_i(t_1, t_2) \cdot x_i(t_1, t_2) + p(t_1, t_2) \right) \xrightarrow{x_i(t_1, t_2), i=1, \dots, N} \min, \quad (3)$$

1) умови, що відображають норми витрат сировини та обмеження на її постачання і запаси:

$$\sum_{i=1}^N k_{ij} \cdot x_i(t_1, t_2) \leq b_j(t_1, t_2), j = 1, \dots, m; \quad (4)$$

2) умови, що задають обмеження на виробничі потужності:

$$x_i(t_1, t_2) \leq W_{il} \cdot T_l(t_1, t_2), i = 1, \dots, m; \quad (5)$$

3) умови, що задають межу споживання виробленої продукції:

$$x_i(t_1, t_2) \geq x_i^-(t_1, t_2), i = 1, \dots, m, \quad (6)$$

де $c_i(t_1, t_2)$ – ціна реалізації i -го виду продукції за період $(t_1; t_2)$; $x_i(t_1, t_2)$ – обсяг виробленої продукції i -го виду за період $(t_1; t_2)$; $a_i(t_1, t_2)$ – змінні витрати на виробництво одиниці продукції i -го виду зараховані до періоду $(t_1; t_2)$; $p(t_1, t_2)$ – постійні витрати підприємства, зараховані до періоду $(t_1; t_2)$; k_{ij} – норми витрат j -го виду на виробництво продукції i -го виду; $b_j(t_1, t_2)$ – максимально можливі запаси сировинних ресурсів j -го виду; W_{il} – продуктивність обладнання l -го виду при виробництві продукції i -го виду; $T_l(t_1, t_2)$ – кількість годин експлуатації обладнання l -го виду протягом періоду $(t_1; t_2)$; $x_i^-(t_1, t_2)$ – попит на продукцію i -го виду за період $(t_1; t_2)$.

Результати моделювання доцільно відобразити у вигляді часової залежності витрат і прибутку (7) та його інтегрованого протягом року значення у вигляді формули (8):

$$\text{Pr}(t) = \sum_{i=1}^N c_i(t) \cdot x_i(t) - \left(\sum_{i=1}^N a_i(t) \cdot x_i(t) + p(t) \right); \quad (7)$$

$$\text{Pr} = \int_{t_0}^{t_k} \left[\sum_{i=1}^N c_i(t) \cdot x_i(t) - \left(\sum_{i=1}^N a_i(t) \cdot x_i(t) + p(t) \right) \right] dt. \quad (8)$$

Дієвість оптимізаційної моделі виробничих витрат перевірено на прикладі ТОВ "Агрофуд". Результати оптимізації показали, що виробництво за існуючим графіком не забезпечує повного використання обладнання і є малоприбутковим навіть при оптимальній його структурі. Складено графік виробництва, який забезпечує більш ефективне використання обладнання й оптимальну структуру виробництва. Використання цієї моделі дало змогу: отримати значно більший загальний річний прибуток, збільшити завантаженість обладнання, забезпечити зайнятість працюючих, тобто підвищити ефективність виробництва загалом.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і подано нове вирішення наукової проблеми, що полягає в удосконаленні управління ефективністю виробництва на підприємствах з переробки плодоовочевої продукції. Основні наукові і прикладні результати, а також рекомендації щодо їхнього практичного використання є такими:

1. Розкрито теоретико-методичні аспекти управління ефективністю виробництва. Вдосконалено визначення суті ефективності виробництва як економічної категорії з урахуванням ресурсно-витратного підходу, що базується на відображенні кінцевих позитивних результатів діяльності підприємства при оптимальному використанні як застосовуваних, так і споживаних ресурсів в умовах ринкового механізму формування цін. Уточнено обґрунтування вибору критерію ефективності виробництва.

2. У дисертаційній роботі поглиблено суть системи управління ефективністю виробництва як сукупності взаємопов'язаних принципів, методів та функцій, спрямованих на забезпечення підвищення ефективності виробництва. Розроблено концепцію комплексного підходу до управління ефективністю виробництва, який ґрунтується на врахуванні функціонального, часового, структурного, технологічного, мотиваційного і ресурсного елементів, що дає змогу охопити всі аспекти діяльності підприємства з метою виявлення резервів і шляхів їхньої реалізації. Зосереджено особливу увагу на функціональному аспекті управління ефективністю виробництва, відповідно до якого досліджено такі функції, як планування, організація, нормування, координація, мотивація, контроль і регулювання.

3. Запропоновано схему вимірювання ефективності виробництва на основі поєднання систем вимірювання вітчизняної й зарубіжної практики. Йдеться про паралельне застосування фінансових та нефінансових показників, які доповнюють один одного. Узагальнено вимоги до системи вимірювання. Розвинуто систему узагальнюючих і часткових показників ефективності виробництва через удосконалення моделі інтегрального показника. Рекомендується внести в цю модель такий компонент, як інформаційний ресурс.

4. Дослідження функціонування підприємств з переробки плодоовочевої продукції дало змогу виявити чинники, які сприяли рівномірному розвитку переробних підприємств у дореформений період економіки країни, та чинники, що впливають на зміцнення позицій галузі в сучасних умовах. Результати аналізу стану плодоовочеконсервної галузі в Тернопільській області показали невисокі обсяги виробництва порівняно з іншими галузями харчової промисловості. Однією з причин такого стану визнано зниження виробництва продукції рослинництва, що є основним постачальником сировини переробних підприємств. Ще одна причина пов'язана зі зміною структури реалізації сільськогосподарської продукції, коли більша частина вирощених плодоовочевих продуктів знаходить свого споживача на

ринку і лише незначна частка надходить консервним підприємствам для подальшої переробки.

Узагальнено характерні риси функціонування підприємств із сезонним типом виробництва за основними напрямками діяльності. Встановлено взаємозв'язок процесу управління ефективністю виробництва щодо його функцій з особливостями діяльності підприємств з переробки плодоовочевої продукції.

5. Проведено аналіз взаємозв'язків підприємства і зацікавлених сторін з метою виявлення нефінансових показників. Застосовано модель "призма ефективності", на основі якої проаналізовано відносини (на прикладі одного з плодоовочеконсервних підприємств – ТОВ "Агрофуд") із суб'єктами, які перебувають в тісному взаємозв'язку з ним: власники-акціонери, інвестори, споживачі, працівники, державні регулятивні органи, постачальники, посередники. Визначено, що нефінансовими показниками, врахування яких забезпечить підвищення ефективності виробництва, є внесок, вимоги і побажання кожної із зацікавлених сторін. Схематично відображено етапи виконання завдання щодо підвищення ефективності виробництва.

6. З метою вдосконалення управління ефективністю виробництва підприємств з переробки плодоовочевої продукції зосереджено увагу на плануванні. Введено поняття планового критерію і розроблено систему комерційних та некомерційних показників плодоовочеконсервного виробництва, а також складено план-карту показників, що є тим інструментом, який забезпечить розробку плану підвищення ефективності виробництва.

Запропоновано скористатися методом експертного опитування для оцінювання ефективності планування. З цією метою розроблено анкету, кожному пункту якої відповідає певний розділ плану підвищення ефективності виробництва. Обґрунтовано такі критерії оцінювання: "періодичність планування", "термін виконання", "визначення виконавців і відповідальних осіб" та "ступінь охоплення кількісних і якісних показників". Розраховано коефіцієнт ефективності планування для обробки результатів експертного опитування. Використання цього коефіцієнта дає змогу встановити взаємозалежність ефективності процесу розробки планів та кінцевих результатів діяльності. Зростання значення коефіцієнта ефективності планування вказує на підвищення ефективності виробництва.

7. Проблему пом'якшення впливу сезонності виробництва рекомендовано вирішувати за допомогою економіко-математичного моделювання на основі задачі оптимізації виробничих витрат. Ця модель враховує: динаміку прогнозованого попиту на консервовану продукцію; сезонні коливання цін на сировину; зменшення сезонних обмежень на виробництво певних видів продукції підприємства з одночасним урахуванням додаткових витрат на тривале зберігання відповідних видів сировини. Запропоновано розширити асортимент продукції консервами із сировини, що піддається тривалому зберіганню. Це забезпечить більш ефективне використання обладнання й оптимальну структуру виробництва і дасть змогу збільшити прибуток. Раціоналізація виробництва на основі запропонованого графіка дозволила пом'якшити вплив сезонності. Продовжено виробничий цикл, збільшено зайнятість працюючих та ефективність використання фінансових ресурсів, що підвищило ефективність виробництва загалом.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у наукових фахових виданнях

1. Мельник Ю. О. Передумови до управління ефективністю діяльності підприємства / Ю. О. Мельник // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 2003. – № 3. – С. 19–22.
2. Мельник Ю. О. Функціональний підхід до управління ефективністю діяльності підприємства / Ю. О. Мельник // Економіка : проблеми теорії та практики : зб. наук. праць : у 5 т. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2004. – Т. 3., Вип. 189. – С. 653–660.

3. Мельник Ю. О. Підходи до характеристики особливостей функціонування плодоовочевих консервних підприємств / Ю. О. Мельник // Українська наука : минуле, сучасне, майбутнє. – Тернопіль : Економічна думка, 2004. – Вип. 9. – С. 113–119.

4. Мельник Ю. О. Аналіз ефективності функціонування плодоовочеконсервних підприємств Тернопільської області / Ю. О. Мельник // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. : Економіка. – 2005. – № 18. – С. 257–259.

5. Мельник Ю. О. Характеристика зацікавлених сторін у програмі підвищення ефективності діяльності плодоовочеконсервних підприємств / Ю. О. Мельник // Галицький економічний вісник. – 2006. – № 1(8). – С. 79–84.

6. Мельник Ю. О. Розробка моделі оптимізації виробничих витрат підприємств переробки плодоовочевої продукції / Ю. О. Мельник // Економіка і регіон. – 2006. – № 1(8). – С. 128–130.

Публікації в інших виданнях

7. Мельник Ю. О. Формування стратегічного плану системи комплексного вимірювання ефективності функціонування підприємства / Ю. О. Мельник // Стратегія розвитку вітчизняних підприємств : наук. -практ. конф., 2003 р. : тези допов. – Тернопіль, 2003. – С. 290–291.

8. Мельник Ю. О. Етапи моделювання процесу управління ефективністю підприємства / Ю. О. Мельник // Економіка підприємства: проблеми теорії та практики : II всеукр. наук. -практ. конф., 2004 р. : тези допов. : у 2 т. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2004. – Т. 2. – С. 39–40.

9. Мельник Ю. О. Планування у системі управління ефективністю консервних підприємств / Ю. О. Мельник // Розвиток підприємницької діяльності в Україні: історія та сьогодення : II міжн. наук. конф., 2004 р. : тези допов. – Тернопіль, 2004. – С. 49–50.

10. Мельник Ю. О. Елемент аналізу в процесі управління ефективністю функціонування підприємства / Ю. О. Мельник // Розвиток економіки в трансформаційний період: глобальний та національний аспекти : наук. -практ. конф., 2005 р. : тези допов. – Запоріжжя, 2005. – С. 121–122.

АНОТАЦІЯ

Мельник Ю. О. Управління ефективністю виробництва на підприємствах з переробки плодоовочевої продукції. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). – Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2008.

Дисертація присвячена дослідженню й удосконаленню управління ефективністю виробництва на підприємствах з переробки плодоовочевої продукції. З'ясовано сутність ефективності виробництва, передумови та теоретичні засади управління нею. Проаналізовано сучасний стан ефективності виробництва на плодоовочеконсервних підприємствах Тернопільської області. Розроблено комплексний підхід до управління ефективністю виробництва, який ґрунтується на врахуванні функціонального, часового, структурного, мотиваційного, технологічного і ресурсного напрямків у системі управління. У дисертації запропоновано підхід до оцінювання ефективності планування, за основу якого взято використання експертного методу. Вдосконалено економіко-математичну модель зростання ефективності виробництва на основі оптимізації витрат виробництва на підприємствах з переробки плодоовочевої продукції. Набуло подальшого розвитку застосування моделі "призма ефективності" для аналізу зацікавлених сторін з метою оцінювання нефінансових показників ефективності виробництва.

Ключові слова: ефективність виробництва, система показників ефективності виробництва, управління ефективністю виробництва, функції управління, планування, аналіз, мотивація, контроль, економіко-математичне моделювання, оптимізація витрат.

АННОТАЦИЯ

Мельник Ю. О. Управление эффективностью производства на предприятиях по переработке плодоовощной продукции. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.04 – экономика и управление предприятиями (по видам экономической деятельности). – Тернопольский национальный экономический университет, Тернополь, 2008.

Диссертация посвящена исследованию и усовершенствованию управления эффективностью производства на предприятиях по переработке плодоовощной продукции. Исследована сущность эффективности производства, установлены предпосылки и теоретические основы управления ею. Проанализировано современное состояние эффективности производства на плодоовощеконсервных предприятиях Тернопольской области. Разработан комплексный подход к управлению эффективностью производства, в основу которого положен учет функционального, временного, структурного, мотивационного, технологического и ресурсного направлений в системе управления. В диссертации предложен подход к оцениванию эффективности планирования, который основан на использовании экспертного метода. Усовершенствована экономико-математическая модель роста эффективности производства на основе оптимизации его расходов на предприятиях по переработке плодоовощной продукции. Предложено применение модели "призма эффективности" для анализа заинтересованных сторон с целью оценки нефинансовых показателей эффективности производства.

Ключевые слова: эффективность производства, система показателей эффективности производства, управление эффективностью производства, функции управления, планирование, анализ, мотивация, контроль, экономико-математическое моделирование, оптимизация затрат.

ANNOTATION

Melnyk Y. O. Management of production efficiency on enterprises of processing of fruit and vegetable products. – Manuscript.

Dissertation for scientific degree of Candidate of Economic Science in speciality 08.00.04 – Economy and Business Management (after the types of economic activity). – Ternopil National Economic University, Ternopil, 2008.

Dissertation explores the questions of management by efficiency of production of enterprises on processing of fruit and vegetable. The theoretical and practical principles of management by efficiency of production on the enterprises of processing of fruit and vegetable industry are the article of research. The process of management by efficiency of production on the enterprises of processing of fruit and vegetable products is the object of research.

The essence, pre-conditions and theoretical bases of forming the system of management by efficiency of production are explored in dissertation. On soil of deep study and systematization of concepts in the theory of efficiency was set a new determination of category of efficiency of production, and also the theoretical approach for interpretation of essence of this category in accordance with the new terms of management is offered. In this determination of efficiency of production unlike latter offered a market price mechanism is represented. An author is fully enough describes the component elements of the system of management by efficiency of production like aggregate of principles, methods and functions directed on providing of increase of efficiency of

production. The complex approach for the management by efficiency of production grounded on consideration of functional, temporal, structural, technological, motivational and resource directions is offered. The complex approach helps to account all aspects of enterprise activity.

The conducted analysis of scientific sources on the problems of measuring of efficiency of production allowed to form the system of measuring, consisting of summarizing and private indexes of efficiency of production, used in home practice. This system is complemented by a partial index – efficiency of the use of informative resources. It is suggested to extend the system of evaluation of efficiency of production by unfinancial indexes, offered foreign scientists. In development of question of forming of integral index of efficiency of production, it is suggested to improve a model by including of informative resources.

The conditions of activity of enterprises processing of fruit and vegetable with seasonal type of production are investigate in dissertation. It allowed to form features, which influence not only on efficiency of production but also on the process of management by it.

A model "the prism of efficiency" is applied for the analysis of relationship of enterprise and interested parties with the purpose of evaluation of unfinancial indexes of efficiency of production of enterprises processing of fruit and vegetable. There are interested parties as subjects which are in close relationship with an enterprise: owner-shareholders, investors, consumers, workers, public organs, suppliers, mediators. The payments, requirements and wishes of each of the interested parties are those unfinancial indexes accounted of which will provide the increase of efficiency of production.

It is concentrated the special attention on planning for perfection of management of production efficiency. The concept of the planned criterion is entered, and also the plan-map of commercial and non-commercial indexes of processing of fruit and vegetable production are the instrument which will provide development of plan of increase of efficiency of production, is made. The approach to the evaluation of planning by the index of efficiency planning is offered. For basis of its calculation the evaluation of sections of plan of increase of efficiency of production is taken. The use of this index enables to set interdependence of efficiency of process of planning and end-point of activity. The high importance of index of planning efficiency indicates on the high level of efficiency of production.

The fact that processing of fruit and vegetable has high charges were set in dissertation. The economic-mathematic model of growth of efficiency of production is applied on the basis of optimization of charges on the production of goods of enterprises of processing of fruit and vegetable in the decision of this problem. This model takes into account: dynamics of the forecast demand on the canned products; seasonal price-waves on raw material; diminishing of seasonal limits on the production of definite types of products of enterprise with the simultaneous account of additional charges on the prolonged storage of the proper types of raw material. At the same time it is suggested to extend the assortment of products by food from raw material which is added the prolonged storage. It will provide more effective use of equipment and optimum pattern of production and will enable to increase an income. A production cycle is continued, employment of working and efficiency of the use of financial resources are increased, that promoted efficiency of production on the whole.

Keywords: efficiency of production, system of indexes of efficiency of production, management by efficiency of production, function of management, planning, analysis, motivation, control, economic-mathematic design, optimization of charges.